

ЛІДІЯ АМДЖАДІН,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України

Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз¹

Abstract

The article analyzes changes occurring in the sphere of marriage and family relations in Ukrainian society, under the gender equality principles. The main attention is focused on the problems of gender asymmetry in marriage status and family descriptions of the Ukrainians, ideas of gender-role allocation of family responsibility for housework, attitudes towards child birth and care, etc. Referring both to statistical data and the results of sociological research, the author demonstrates that the institution of family as a comparatively stable social structure is still of the greatest importance in mass consciousness, although gender interests and expectations are not always justified.

За всіх часів сім'я була первинним носієм культурних традицій і цінностей. Саме через сім'ю, рід людина відчуває причетність до свого народу, усвідомлює спільність і нерозривність історичної долі поколінь. Сьогодні як ніколи в українському суспільстві усвідомлюється соціальна цінність сім'ї, її визначальна роль у вихованні, формуванні та розвитку особистості. Проте науковці дедалі частіше констатують, що українська сім'я як суспільний інститут за нинішніх умов переживає глибокі трансформації.

---

¹ Матеріали, наведені у статті, використано при підготовці ситуаційного аналізу в рамках Програми рівних можливостей ООН: "Динаміка гендерного розвитку українського суспільства: жінки і чоловіки в Україні".

З одного боку, в українському суспільстві залишається дуже високий рівень довіри населення до сім'ї. За даними досліджень Інституту соціології НАН України, впродовж останніх 10 років понад 90% громадян довіряють сім'ї та родичам, причому ця частка має тенденцію до зростання [1, с. 25]. Жодному іншому суб'єктові чи соціальному інституту за цей час не було висловлено вищого рівня довіри, ніж сім'ї. З іншого боку, не більш як 50% громадян визнають, що їм не бракує щастя в сімейному житті. І якщо в оцінках рівня довіри до сім'ї гендерні відмінності статистично незначимі, то в оцінках сімейного щастя ці відмінності вже відчутні: сьогодні українські жінки відчують себе в сімейному житті менш щасливими за чоловіків (див. рис. 1).

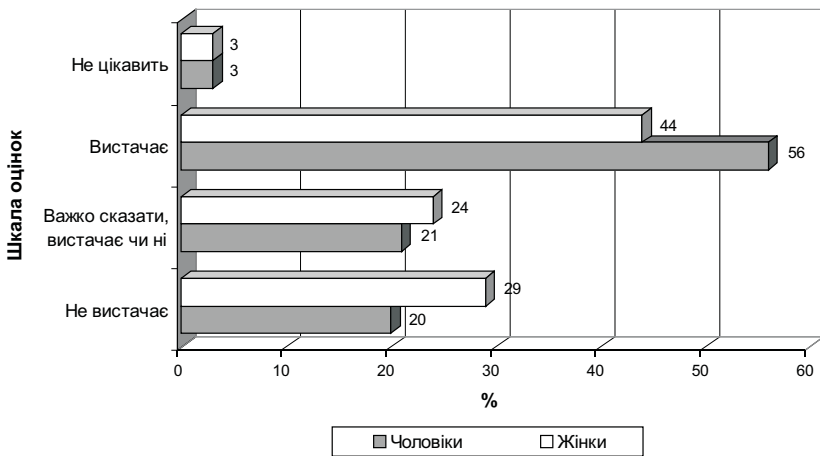

Рис. 1. Гендерні відмінності в оцінках достатності щастя в сімейному житті (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, 2006¹)

Утім, Україна належить до країн, де традиційно високий рівень шлюбності, велика цінність сім'ї та дітей, відносно ранній, порівняно з економічно розвиненими країнами, вік вступу до шлюбу як жінок, так і чоловіків [2]. Як свідчать результати досліджень, зміни у сфері шлюбних та сімейних стосунків в українському суспільстві відбуваються доволі повільно, внаслідок чого суттєві зрушення уявляються впродовж великих проміжків часу (див. табл. 1). За оцінками науковців, суспільство поступово рухається до так званого другого демографічного переходу, притаманного нині економічно розвиненим країнам, для якого характерне не лише зниження рівня народжуваності (що вже давно спостерігається в Україні), а й зростання середнього віку укладання шлюбу та народження першої дитини, збільшення кількості сімей лишень з одним із батьків, а також дедалі менша залежність жінки від чоловіка та шлюбу. За даними моніторингу Інституту соціології НАН Ук-

¹ Щорічний соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України здійснюється з 1992 року. Генеральний директор проекту — В.Ворона; розробники програми — Н.Паніна і Є.Головаха. Розрахункова вибірка охоплює 1800 осіб, які репрезентують доросле населення України за статтю, віком, освітою, типом поселення та областями. Помилка репрезентативності не перевищує 2,4%.

раїни (1994–2006), простежується розвиток кількох тенденцій: по-перше, зменшення частки жінок, які перебувають у шлюбі (зареєстрованому чи незареєстрованому); по-друге, зростання частки громадян, які овдовіли; по-третє, зростання кількості овдовілих осіб у суспільстві суто за рахунок жінок [2].

Таблиця 1

Динаміка змін сімейного стану жінок і чоловіків України, 1994–2006, %*

Сімейний стан ¹	1994		Сімейний стан	2002		2006	
	Жінки	Чоловіки		Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Неодружені	10,9	16,9	Ніколи не перебували у шлюбі	11,3	17,2	10,0	20,8
Перебувають у шлюбі	62,4	73,6	Перебувають у зареєстрованому шлюбі	53,3	68,9	52,0	65,2
			Перебувають у фактичному незареєстрованому шлюбі	4,8	4,9	4,2	4,6
Розлучені	9,4	6,0	Офіційно розлучені	9,6	4,6	10,9	3,7
			Розійшлася(овся), хоча офіційно не розлучена(ий)	1,9	1,6	2,1	1,6
Удова/удівець	17,4	3,6	Удова/удівець	19,1	2,8	20,8	4,1

*За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [1].

Ці тенденції схожі з відповідними тенденціями гендерного розвитку в економічно розвинених країнах, що спостерігалися там понад десять років тому. Так, у 2001 році у країнах Євросоюзу на 1000 осіб припадало п'ять шлюбів проти восьми у 1970-му. Середній вік першого шлюбу для чоловіків підвищився з 26 років у 1980-му до 30 у 1999 році, а для жінок він змінився з 23 до 28 років відповідно. Пояснення таких трансформацій найчастіше зводяться до принципових змін соціально-економічного статусу жінок у цих країнах упродовж другої половини ХХ століття, внаслідок чого набули розвитку дві взаємозалежні тенденції: а) досягнення реальної гендерної рівності в суспільстві та б) спрямування соціальної політики держави на усунення опосередкованості доступу жінок до ринкового доходу і соціального страхування. Йдеться про перехід у середині ХХ століття від системи розподілу доходів жінок через інститут шлюбу (модель сім'ї у складі чоловіка-годувальника й утриманців: дружини-домогосподарки, яка отримує дохід і

¹ У 2002 році варіанти визначень сімейного стану, відображені в репрезентативному моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України, були дещо видозмінені з метою глибшої диференціації дійсного шлюбного стану жінок і чоловіків.

соціальні виплати через працюючого чоловіка, та дітьми) до розподілу через безпосередню участь жінок у суспільно-економічному процесі [3].

Свій вплив спричинила і “контрацептивна” революція, розмежувавши поняття сексу й народжуваності та змістивши відповідальність у прийнятті рішень щодо народження дитини в бік жінки, чим додатково знецінила роль шлюбу в економічно розвинених країнах. Реакцією на такі зміни у Західній Європі стало швидке зростання від початку 1970-х років кількості розлучень та домогосподарств, якими керують незаміжні жінки — чи то з дітьми, чи то бездітні, а громадянський шлюб як альтернатива офіційному став набувати дедалі більшої популярності.

В Україні донедавна (юридично — до ухвалення Конституції 1977 року, у громадській свідомості — до середини 1980-х) єдино законним визнавався громадянський шлюб, зареєстрований у відповідних державних органах, а позашлюбний зв'язок вважався незаконним [3]. Існували навіть проблеми добровільного встановлення батьківства в таких союзах, а відповідальність за позашлюбну близькість цілковито покладалася на жінку. Окрім того, незареєстровані державними органами фактичні шлюби прирівнювались до позашлюбних зв'язків. Держава, відмовляючись визнавати такі сім'ї, складала із себе зобов'язання щодо соціального захисту їх. Як наслідок у країні був доволі високий рівень шлюбності, як і високий рівень розлучень.

Таблиця 2

Кількість шлюбів та розлучень, зареєстрованих в Україні (1985–2005)*

Роки	Загальна кількість шлюбів, тис.	Шлюбів на 1000 жителів	Загальна кількість розлучень, тис.	Розлучень на 1000 жителів
1985	489,9	9,6	183,4	3,6
1990	482,8	9,3	192,8	3,7
1995	431,7	8,4	198,3	3,8
2000	274,5	5,6	197,3	4,0
2001	309,6	6,4	181,3	3,7
2002	317,2	6,6	183,5	3,8
2003	371,0	7,8	177,2	3,7
2004	278,2	5,9	173,2	3,6
2005	332,1	7,1	183,5	3,9

*Джерела: [4, с. 375; 5].

Наприкінці ХХ століття поширення західних зразків шлюбно-сімейних стосунків у поєднанні з лібералізацією вітчизняного шлюбно-сімейного законодавства на тлі економічних труднощів трансформаційного періоду спричинилося в Україні до різкого падіння офіційної шлюбності — майже до рівня західноєвропейських держав: за наявними даними, нині у країнах Євросоюзу загалом офіційно зареєстрованими є 91% шлюбів, а решта 9% пар живуть у громадянському шлюбі, хоча ці показники суттєво різняться залежно від країни та регіону [3]. Значно менш поширеним офіційний шлюб стає у США: у 2005 році тут 51% жінок, старших за 15 років, не перебували у

шлюбі, тоді як у 1950-му частка незаміжніх жінок у такому віці дорівнювала 35%, а у 2000 році — 49%¹ [6]. В Україні, водночас із падінням офіційної шлюбності, зберігається характерна для нашої країни тенденція значної кількості розлучень: за статистикою, сьогодні розпадається більш як половина з новостворених сімей.

Окрім того, простежується поступова тенденція уповільнення поповнення сімейно-шлюбної структури українського населення “новими” подружжями, створеними жінками й чоловіками, які раніше не перебували у шлюбі (табл. 3). Середній вік українських чоловіків, які беруть шлюб, 2004 року становив 30, а жінок — 27 років, хоча в міських поселеннях і сільських регіонах ці показники значно різняться. В міських поселеннях середній вік чоловіків і жінок, які беруть шлюб, становить 30,6 та 27,6 року, тоді як у сільській місцевості — 28,4 та 25,4 року відповідно.

Таблиця 3

Розподіл за дошлюбним станом осіб, які взяли шлюб, зареєстрований в Україні (1985–2004), тис. осіб*

Роки	Жінки				Чоловіки			
	Загалом	У тому числі:			Загалом	У тому числі:		
		ніколи не перебували у шлюбі	удови	розлучені		ніколи не перебували у шлюбі	удівці	розлучені
1985	489,9	378,5	19,2	92,2	489,9	374,4	16,0	99,5
1990	482,8	372,8	17,7	92,0	482,8	364,6	14,3	103,7
1995	431,7	328,1	13,7	90,0	431,7	322,1	11,0	98,6
2000	274,5	204,3	10,2	60,0	274,5	201,1	7,9	65,5
2001	309,6	232,0	10,9	66,7	309,6	228,6	8,2	72,8
2002	317,2	240,1	10,7	66,4	317,2	236,4	7,7	73,2
2003	371,0	283,5	11,8	75,7	371,0	278,7	8,5	83,7
2004	278,2	210,7	9,5	58,0	278,2	207,1	7,1	64,0

*Джерело: [4, с. 375].

Про зменшення кількості сімей у країні свідчать і дані перепису населення 2001 року: порівняно з 1989 роком кількість сімей зменшилася більш як на 500 тис., причому певні зміни відбулися і в гендерній структурі сімей. Як і раніше, переважають прості (нуклеарні) сім'ї, які складаються із чоловіка і дружини з дітьми або без дітей, проте за час, що минув між двома переписами населення, частка таких сімей зменшилася на 9%. За цей період також майже вчетверо зменшилася кількість сімей, в яких разом із шлюб-

¹ За даними досліджень, у США із 117 млн американських жінок, віком понад 15 років, 63 млн офіційно перебувають у шлюбі. При цьому 3,1 млн жінок розлучилися зі своїми чоловіками, а ще 2,4 млн стверджують, що їхні чоловіки з різних причин більше не живуть удома [6].

ною парою (з дітьми чи без дітей) проживає хто-небудь із батьків подружжя, проте вдвічі збільшилася частка сімей, де разом із батьками подружжя проживають інші родичі, а також майже на 30% — кількість неповних сімей, що складаються з матері та дитини (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл сімей за демографічними типами*

Типи сімей	Кількість сімей, тис.		Питома вага до загальної кількості, %		Середній розмір сім'ї, осіб	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Загалом	14057,5	13479,3	100	100	3,2	3,2
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей	9185,4	7589,9	65,3	56,3	3,0	3,0
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей, з одним із батьків подружжя	1017,8	259,6	7,2	1,9	4,1	3,7
Сім'ї з однією шлюбною парою, з дітьми і без дітей, з одним із батьків подружжя (або без них), з іншими родичами	802,6	1744,5	5,7	12,9	4,5	4,4
Сім'ї з двома і більше шлюбними парами, з дітьми і без дітей, з одним із батьків подружжя (або без них), з іншими родичами (або без них)	753,9	658,8	5,4	4,9	5,7	5,3
Сім'ї, що складаються з матері і дітей	1492,9	1751,8	10,6	13,0	2,3	2,3
Сім'ї, що складаються з батька і дітей	135,2	195,8	1,0	1,5	2,2	2,2
Сім'ї, що складаються з матері, дітей та з одного з батьків матері/батька	245,3	320,7	1,7	2,4	3,3	3,3
Сім'ї, що складаються з батька, дітей та з одного з батьків матері/батька	24,3	29,1	0,2	0,2	3,2	3,2
Інші сім'ї	400,1	988,8	2,9	6,9	2,7	2,7

* За даними перепису населення 1989 та 2001 років [5; 7, с. 251].

За результатами досліджень домогосподарств, у неповних сім'ях виховуються, здебільшого матір'ю, понад 1,5 млн дітей віком до 18 років [7, с. 250]. Частка неповних сімей у 2001 році становила 17% (19,4% — у містах і 12,3% — у селах). Для порівняння зазначу, що 1989 року ці показники дорівнювали відповідно: 13,5% — по країні; 14,8% — у містах та 10,8% — у селах [7, с. 250]). У 2006 році налічувалося 1371,2 тис. українських домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків [8]. У зіставленні із загальною кількістю домогосподарств із дітьми це становить 20,9%, причому залежно від регіону ця частка дуже істотно варіює (табл. 5).

Таблиця 5

Загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності, а також розподіл домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків, за регіонами України у 2006 році*

Територіальні одиниці	Загальний коефіцієнт шлюбності (на 1000 осіб)	Загальний коефіцієнт розлучуваності (на 1000 осіб)	Домогосподарства, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків		Розподіл домогосподарств за кількістю дітей у їхньому складі		
			кількість, тис.	%**	одна дитина	дві дитини	три дитини
Україна	7,1	3,9	1371,2	20,9	73,2	20,4	6,4
Автономна Республіка Крим	6,9	4,0	75,9	28,1	66,3	26,4	7,3
Вінницька обл.	6,8	3,8	42,1	18,1	63,9	23,6	12,5
Волинська обл.	7,3	3,0	15,5	9,3	68,8	17,0	14,2
Дніпропетровська обл.	7,4	4,6	138,6	29,8	68,3	22,4	9,3
Донецька обл.	6,7	4,2	177,7	29,1	80,1	14,2	5,7
Житомирська обл.	7,0	3,8	29,3	15,5	63,8	25,7	10,5
Закарпатська обл.	7,3	2,3	7,5	3,9	62,5	37,5	–
Запорізька обл.	7,0	4,3	54,5	21,5	80,5	17,9	1,6
Івано-Франківська обл.	7,3	3,2	37,9	17,6	60,6	32,1	7,3
Київська обл.	7,6	4,0	51,5	21,1	66,3	20,5	13,2
Кіровоградська обл.	6,4	4,2	22,0	15,2	64,8	35,2	–
Луганська обл.	6,8	4,4	78,7	23,4	79,2	18,0	2,8
Львівська обл.	6,9	2,7	54,7	14,7	82,1	11,5	6,4
Миколаївська обл.	6,9	4,4	46,7	25,9	72,2	24,5	3,3
Одеська обл.	7,0	3,9	58,2	17,2	67,2	27,8	5,0
Полтавська обл.	6,8	4,3	55,4	26,5	69,6	30,4	–
Рівненська обл.	7,3	3,0	9,1	5,0	48,3	40,0	11,7
Сумська обл.	6,3	4,0	24,5	15,5	80,9	19,1	0,0
Тернопільська обл.	7,3	3,3	20,6	12,0	58,7	32,2	9,1
Харківська обл.	6,9	4,1	85,5	24,0	80,5	14,0	5,5
Херсонська обл.	6,7	4,2	35,5	22,8	56,4	32,5	11,1
Хмельницька обл.	7,1	4,0	37,3	18,8	64,4	16,7	18,9
Черкаська обл.	6,7	4,3	53,7	28,1	85,5	14,5	–
Чернівецька обл.	7,7	3,8	25,9	16,3	82,0	15,0	2,9
Чернігівська обл.	6,0	3,5	40,2	24,4	86,0	11,1	2,9
м. Київ	8,3	3,9	71,8	20,1	71,2	19,6	9,2
м. Севастополь обл.	9,0	5,2	19,9**	40,1***	94,3***	–	5,7***

* Джерело: [8].

** % до загальної кількості домогосподарств із дітьми.

*** Зважаючи на невеликий обсяг вибірки домогосподарств дані не можна вважати достатньо надійними.

Окрім того, в Україні розвивається тенденція позашлюбного народження дітей: частка дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, починаючи з 1989 року зросла більш як на 60% і у 2004-му становила 20,4% у загальній кількості народжених дітей [4, с. 369]. При цьому в деяких регіонах ця частка перевищила 25% у міських поселеннях (АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Херсонська області) і 33% у сільських поселеннях (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Херсонська області). Одне із пояснень зростання народжуваності дітей поза шлюбом пов'язують із так званою соціально-економічною кон'юнктурою, коли офіційна реєстрація шлюбу розглядається як не вигідний момент, оскільки позбавляє фактичну родину додаткового доходу у вигляді різниці між допомогою на сім'ю і допомогою на самотню матір, яка має дитину [3]. Проте насправді ця різниця у фінансовій допомозі є дуже малою, а отже, існують інші причини поширення позашлюбного народження дітей в Україні, що потребує додаткового, детальнішого вивчення.

Найвні регіональні відмінності у шлюбно-сімейній структурі населення (табл. 5) зумовлені соціально-економічними особливостями регіонів, укладу життя, статево-вікового складу населення, насамперед міського і сільського [7, с. 252]. Як свідчать дані, розлучення і неповні сім'ї найбільше поширені в індустріально розвинених областях, тобто серед міських жителів. Тут також менша середня величина сім'ї та кількість дітей у сім'ях. Порівняно міцніші шлюбно-сімейні традиції — в селах та в західних областях України, де переважає сільське населення. В цих областях більша схильність до шлюбу, нижчі показники розлучень, а сім'ї та домогосподарства більші за кількістю дітей та інших родичів, які мешкають спільно.

Результати досліджень розподілу влади жінок і чоловіків у сім'ї доволі неоднозначні, що підтверджує наявність трансформаційних процесів, які переживає суспільний інститут сім'ї. За одними даними, більша частина українських сімей (приблизно 70%) визначаються як егалітарні, демократичні, де немає чітко вираженого глави родини, обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються колегіально або передоручаються тому, хто компетентніший у розв'язанні певної проблеми [9, с. 357]. Проте навіть за цими даними лише 55% жінок вважають себе рівноправними з чоловіками у сім'ях; близько чверті жінок указують на своє другорядне становище в сім'ї порівняно із соціальним статусом чоловіка; решта не можуть визначитися [9, с. 358].

За іншими даними в українському суспільстві переважають патріархальні сім'ї, де главою є батько; саме він розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо дружини, дітей, усіх важливих проблем функціонування сімейного осередку, тобто реальну владу в родині має тільки він. За даними Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, отриманими в дослідженні "Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспіль-

стві” (2006)¹, понад 60% українських громадян переконані, що саме чоловік має бути главою сім’ї (див. табл. 6), причому ця частка різнилась залежно від регіону в межах від 43,6% (у Житомирській області) до 75,9% (в АР Крим). У суспільстві також поширені завищені очікування стосовно ролі чоловіка, ґрунтовані на гендерно-стереотипному уявленні, що чоловік повинен повністю забезпечувати свою сім’ю. З ними повністю згодні 50,3% чоловіків і 54% жінок, а частково згодні — ще 24% чоловіків і 19,4% жінок, що за нинішньої соціально-економічної ситуації в країні, коли майже половина українських сімей (45%) відносять себе до бідних або злиденних [1, с. 70], накладає додаткові психологічні навантаження на чоловіків і жінок, спонукаючи перших робити все можливе, аби відповідати наявним очікуванням, а других — пристосовуватися до партнера, навіть якщо для цього потрібно поступитися власною кар’єрою і професійним покликанням.

Говорячи про тенденції гендерно-рольового розподілу обов’язків у сучасній українській сім’ї, варто зауважити, що нині і серед чоловіків, і серед жінок домінує переконання, що обидва партнери зі створення сім’ї (і чоловік, і жінка) мають виконувати обов’язки, спрямовані на збереження домашнього вогнища, виховання дітей та виконання хатніх робіт, хоча рівень поширення цих переконань серед жінок і чоловіків доволі різний. Характерно також, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки, налаштовані на паритетні засади виконання цих обов’язків, хоча часом вони занижують оцінки спроможності чоловіків виконувати певні обов’язки, зокрема стосовно збереження домашнього вогнища. Водночас сьогодні від жінок, як і раніше, очікуються зосередженість на домашній сфері та готовність до самопожертви заради своїх близьких, тоді як від чоловіків — успіх у соціальній сфері: понад 60% наших співвітчизників переконані, що чоловік у сім’ї повинен більше заробляти, а жінка — брати відпустку з догляду за дитиною.

Однією з причин виникнення й відтворення напруженості у стосунках між жінкою та чоловіком у сім’ї залишається перевантаженість жінки хатньою роботою, яка й досі не втратила значення “меншовартісної” [11]. Більшість чоловіків (59,5%) займається хатньою роботою від 1 до 15 годин на тиждень, тоді як більшість жінок (59,5%) — від 5 до 30 годин на тиждень. Значно менше серед чоловіків, порівняно з жінками, тих, хто витрачає на

---

¹ Дослідження “Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві” проведене у жовтні–листопаді 2006 року Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення Програми рівних можливостей ООН. Науковий керівник дослідження — Ю.Саєнко; розробник програми — Л.Амджадін. Дослідження охоплює п’ять областей України (Львівську, Донецьку, Київську, Житомирську, Одеську), АР Крим та м. Київ, де проведені: експертне опитування (175 експертів), опитування громадської думки (розрахункова вибірка — 1784 особи, які репрезентують доросле населення України за статтю, віком, освітою, типом поселення) та контент-аналіз матеріалів у друкованих ЗМІ з погляду гендерних відносин (вибіркова сукупність — загальноукраїнські та регіональні періодичні видання, що вийшли друком з 1 січня 2006 року по 31 липня 2006 року; крок відбору — кожний четвертий номер видання). Окрім того, проведено аналіз результатів моніторингу Інституту соціології НАН України за 2002–2006 роки під гендерним кутом зору [див.: 1].

хатню роботу від 30 до 60 годин на тиждень (13,2% серед чоловіків проти 25,4% серед жінок). Результати досліджень підтверджують наявність кореляційних зв'язків між зайнятістю жінки хатньою роботою та її віком, освітою та місцем проживання, а саме: кількість годин хатньої роботи прямо пропорційна вікові жінки та обернено пропорційна її рівню освіти та рівню адміністративного статусу населеного пункту.

Таблиця 6

Поширеність в українському суспільстві певних уявлень про гендерно-рольовий розподіл обов'язків у сім'ї (2006), %*

Зіставлявані уявлення	Чоловік	Жінка	Обидва партнери	Жоден	Важко відповісти
<i>Берегти сімейне вогнище</i>					
Серед жінок	6,7	36,9	50,2	0,4	5,8
Серед чоловіків	12,6	39,5	42,0	1,0	4,9
Загалом серед населення	9,4	38,1	46,4	0,7	5,4
<i>Працювати в домашньому господарстві</i>					
Серед жінок	2,9	15,9	77,5	0,8	2,9
Серед чоловіків	3,4	24,9	67,9	1,7	2,1
Загалом серед населення	3,1	20,1	73,0	1,3	2,5
<i>Займатися вихованням дітей</i>					
Серед жінок	4,6	23,1	66,6	0,6	5,1
Серед чоловіків	4,6	31,1	59,4	0,9	4,0
Загалом серед населення	4,6	26,7	63,3	0,7	4,7
<i>Бути главою сім'ї</i>					
Серед жінок	57,1	10,2	20,4	3,7	8,6
Серед чоловіків	66,2	7,7	15,6	3,4	7,1
Загалом серед населення	61,2	9,1	18,2	3,6	7,9
<i>Має більше заробляти</i>					
Серед жінок	64,9	7,5	18,1	1,0	8,5
Серед чоловіків	65,9	7,0	20,5	1,0	5,6
Загалом серед населення	65,3	7,3	19,2	1,0	7,2
<i>Має брати відпустку із догляду за дитиною</i>					
Серед жінок	5,5	63,3	21,2	1,9	8,1
Серед чоловіків	6,1	68,4	18,4	2,0	5,1
Загалом серед населення	5,8	65,6	19,9	1,9	6,8

* Джерело: [10].

Значною мірою такі відмінності у виконанні жінками й чоловіками обов'язків, пов'язаних із домашнім господарством, зумовлені наявними відмінностями у системах цінностей жінок і чоловіків. Для жінок найголовнішим є створення сім'ї та щастя власних дітей, а для чоловіків — матеріальне забезпечення родини та наявність постійної роботи. Велике значення

жінки приділяють також таким емоційним речам, як відвертість у взаєминах, спокій і затишок у сім'ї, кохання. Однакову роль для обох статей відіграє тільки власне здоров'я. Аналіз ієрархічного ряду цінностей свідчить, що система цінностей жінок має переважно чуттєво-емоційний характер, тоді як система цінностей чоловіків — матеріально-прогностичний, хоча залежно від обставин (зокрема від сімейного статусу) рангове місце в системі цінностей може варіювати. Наприклад, для удів/удівців та тих, хто перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі, створення сім'ї є важливішим, ніж серед тих, хто розлучений офіційно і живе окремо. Разом із тим розлучені жінки й чоловіки частіше за тих, хто перебуває у шлюбі, як одну з головних цінностей визначають щастя власних дітей.

Поширеним гендерним стереотипом у суспільстві залишається переконання, що лише жінка повинна брати відпустку з догляду за дитиною. Так вважає 65,6% населення, і лише 19,9% українських громадян погоджуються, що відпустку мають брати обоє батьків. Що стосується надання відпустки з догляду за дитиною чоловікові, то її тривалість, згідно з середньостатистичними уявленнями на рівні громадської думки, має становити до 10 місяців, тоді як аналогічна відпустка для жінки — до 3 років (див. табл. 7). За домінування суб'єктивних оцінок щодо оптимальної тривалості відпустки з догляду за дитиною, за якими вона має становити 2,5–3 роки, реальна тривалість відпустки залежить від об'єктивних сімейних обставин (табл. 7, 8) і часом (щоправда, доволі рідко) чоловіки також беруть відпустку з догляду за дитиною. Понад дві третини жінок, які брали відпустку з догляду за дитиною (66,8%), повернулися до роботи чи навчання не раніше як за 9 місяців по народженні дитини, а середній термін перебування жінки у відпустці з догляду за дитиною становить 1 рік і 9 місяців. Чоловіки ж, які беруть (з різних причин) відпустку з догляду за дитиною, в середньому виходять на роботу через 10 місяців після народження дитини (табл. 8).

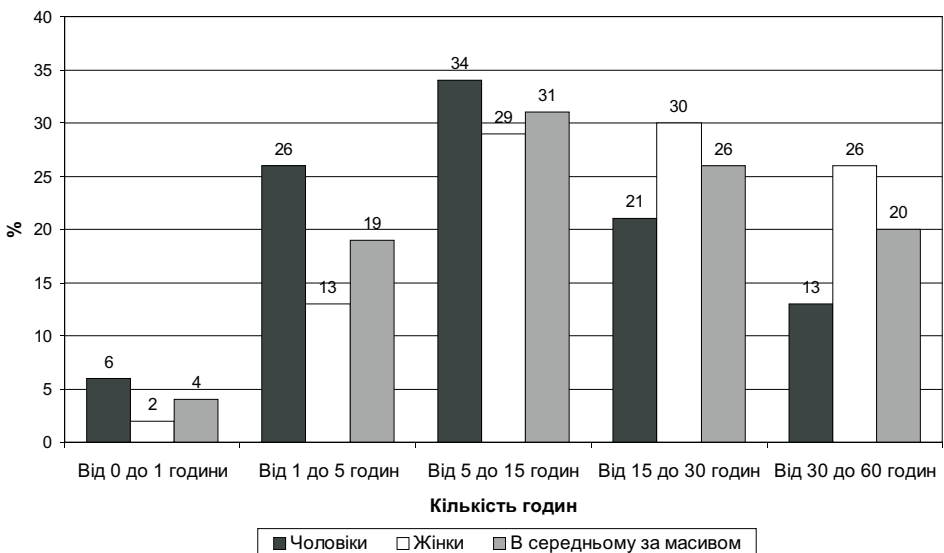

Рис. 2. Кількість часу на тиждень, що витрачається на хатню роботу [10]

Таблиця 7

Бажана оптимальна тривалість відпустки з догляду за дитиною для жінок і чоловіків (2006), %*

Термін	Для жінок (n = 1592)	Для чоловіків (n = 1701)
Менш як 1 тиждень	0,7	6,3
Від 1 тижня до 1 місяця	1,7	7,2
Від 1 до 3 місяців	1,0	5,6
Від 3 до 6 місяців	1,4	2,6
Від 6 до 9 місяців	3,1	2,4
Від 9 місяців до 1 року	3,4	3,5
Від 1 до 1,5 років	6,2	3,3
Від 1,5 до 2 років	10,9	4,7
Від 2 до 3 років	32,5	10,3
Понад 3 роки	37,4	7,2
Не мають брати відпустки з догляду за дитиною	0,3	44,7
Інше	1,4	2,2
<i>Середня кількість днів¹</i>	1080	290

* Джерело: [10].

Основна причина виходу на роботу і для чоловіків, і для жінок — необхідність заробляти гроші (59,1%), причому більша частка доходу витрачається на продукти харчування. На жінок традиційно падає основний тягар харчування членів родини, вони не лише витрачають більше часу на придбання продуктів та приготування їжі, а й розв'язують проблеми у скрутних ситуаціях, пов'язаних з обмеженістю сімейного бюджету (“чим бідніша родина, тим більша відносна частина її бюджету витрачається на їжу”) [9, с. 369]. Така ситуація зумовлює оптимістичніше ставлення чоловіків щодо оцінки частки сімейного бюджету, що витрачається на продукти харчування [12], або ж неповне уявлення ними справжньої картини (чи небажання її бачити). Утім, за міжнародними стандартами, сім'ї, у бюджеті яких витрати на продукти харчування перевищують половину сукупних витрат, вважаються бідними.

Таблиця 8

Реальний час, через який опитані жінки й чоловіки повернулися до роботи/навчання після народження дитини (2006), %*

Термін	Жінки (n = 694)	Чоловіки (n = 191)
Від 2 тижнів до 1 місяця	2,0	23,6
Від 1 до 3 місяців	4,0	3,1
Від 3 до 6 місяців	7,2	8,9
Від 6 до 9 місяців	5,8	4,2
Від 9 місяців до 1 року	15,6	5,2
Від 1 до 1,5 років	15,9	5,2
Від 1,5 до 2 років	16,1	5,2
Від 2 до 3 років	16,3	5,2
Понад 3 роки	13,4	8,4
Інше	3,7	30,9
<i>Середня кількість днів</i>	659	296

* Джерело: [10].

¹ Середню кількість днів обчислювали за шкалою: 4 дні — “менше за 1 тиждень”; 20 днів — “від 1 тижня до 1 місяця”; 60 днів — “від 1 місяця до 3 місяців”; 140 днів — “від 3 до 6 місяців”; 220 днів — “від 6 до 9 місяців”; 270 днів — “від 9 місяців до 1 року”; 450 днів — “від 1 року до 1,5 року”; 620 днів — “від 1,5 року до 2 років”; 900 днів — “від 2 до 3 років”; 1800 днів — “понад 3 роки”.

**Оцінювання чоловіками й жінками частки сімейного бюджету,
що витрачається на продукти харчування (2006), %***

Частка сімейного бюджету	Чоловіки	Жінки	У середньому за масивом
1/20	0,9	1,5	1,2
1/10	1,7	0,9	1,3
1/5	7,0	4,4	5,6
1/4	13,8	10,4	12,0
1/3	19,0	18,8	18,8
1/2	28,5	30,4	29,6
Майже весь бюджет	15,3	23,0	19,5
Важко сказати / Не знаю	13,8	10,6	12,1

* Джерело: [10].

Річ у тому, що серед українських жінок досить поширеною є практика поєднання відпустки з догляду за дитиною з хатньою роботою чи надомною працею. Прагнучи реалізувати на практиці стереотипне очікування суспільства щодо повного забезпечення сім'ї, більшість чоловіків не беруть відпусток з догляду за дітьми, як це роблять жінки (йдеться про не менш як 70% чоловіків). Водночас більшість жінок, навіть перебуваючи у відпустці з догляду за дитиною, продовжують опікуватися хатнім господарством чи надомною працею. Якщо серед чоловіків частка тих, хто хоча б одного разу практикував поєднання цих двох видів діяльності (догляд у відпустці за дитиною та робота по господарству чи надомна праця), становить 18,6%, то серед жінок – 72,3% (у АР Крим це співвідношення становить 13,3% і 98,2% відповідно).

У результаті умови підвищення власного матеріального добробуту входять на чільне місце у рейтингу чинників, які впливають на плани чоловіка і жінки народити дитину, незважаючи на впровадження державою заходів, спрямованих на підвищення народжуваності в країні й поліпшення загальної демографічної ситуації. Сьогодні чинне законодавство України передбачає кілька видів державної допомоги при народженні дитини. Зокрема, відповідно до Закону України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” призначаються три види державної допомоги сім'ям з дітьми: 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; 2) одноразова допомога при народженні дитини; 3) допомога з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Згідно із Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”, допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами [13].

Розмір одноразової допомоги при народженні дитини в Україні встановлено у розмірі 22,6 прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, встановленого на день народження дитини. З 1 січня 2007 року допомога

при народженні дитини надається у розмірі 8500 грн; при цьому одноразово при народженні дитини виплачується сума 3400 грн, а решту виплачують упродовж наступних 12 місяців у сумі 425 грн на місяць [14]. За прогнозними розрахунками, у 2007 році народяться 453,8 тис. дітей; тому в Державному бюджеті України на 2007 рік на виплату допомоги при народженні дитини передбачено 3,9 млрд грн, що на 0,4 млрд грн (або на 10,4 %) більше, ніж у 2006 році [15].

Таблиця 10

Умови, за яких чоловіки й жінки ладні розглядати питання про народження дитини (2006), %*

Умови	Чоловіки	Жінки
Після підвищення рівня власного добробуту	28,5	27,3
За наявності постійної роботи	9,1	9,0
За умов регулярної виплати зарплати	5,8	4,9
За умов більш гнучкого графіка власної зайнятості	1,0	2,7
Після отримання власного житла	11,4	11,3
Після поліпшення стосунків із дружиною/чоловіком	4,3	7,2
За умов меншого навантаження на роботі	1,5	2,5
За умов допомоги в хатніх справах	0,9	3,2
За умов розширення площі квартири/будинку	4,9	6,2
За умов проходження лікування	2,2	2,9
Після покращання екологічної ситуації	2,6	3,8
За умов посилення соціального захисту материнства й дитинства	7,7	12,7
Важко відповісти	14,8	10,5
Незалежно від будь-чого	13,3	7,8
Інше	2,7	2,8

* Джерело: [10]. Сума відсотків перевищує 100, позаяк респонденти могли обрати кілька варіантів відповідей.

Разом із тим існують певні обмеження в отриманні одноразової допомоги. Зокрема, передбачається її надання тим громадянам, у яких середньомісячний (за останні 6 місяців) сукупний дохід сім'ї, у складі якої на утриманні перебувають до двох непрацездатних осіб (мати, яка народила дитину, і сама дитина) не перевищує 5000 грн. У разі наявності в родині до трьох непрацездатних осіб поріг такого обмеження підвищується до 6000 грн; до чотирьох і більше непрацездатних осіб — 7000 грн. За статистичними даними, середньомісячний дохід 5000 грн і більше мають не більш як 5% українських сімей, тому переважна більшість батьків немовлят (95%) мають отримувати одноразову допомогу. Та навіть такі кроки держави, як свідчать результати соціологічного опитування, не вирішують проблем, що постають перед подружжям у разі народження дитини. Для жінок і чоловіків надзвичайно важливими чинниками залишаються питання власного житла та

соціального захисту материнства і дитинства, хоча чоловіки й мають більшу схильність, ніж жінки, розглядати питання про народження дитини “незалежно від будь-чого” або ж не наважуються визначитися.

Отже, для сучасного стану соціального інституту сім’ї характерні такі гендерні особливості:

- інститут сім’ї як порівняно стійка соціальна структура суспільства зберігає найвищу вагомість у масовій свідомості населення, хоча й гендерні інтереси й очікування щодо нього не завжди справджуються;
- продовжують знижуватися показники шлюбності українського населення за одночасного підвищення показників розлученості, овдовіння та позашлюбного народження дітей;
- у сімейно-шлюбній структурі населення продовжуються тенденції до зменшення частки молодих сімей, заснованих на офіційно оформленому шлюбі, та зростання частки неповних сімей (без шлюбної пари), що складаються з матері й дитини;
- поглиблюється гендерна асиметрія у шлюбних та сімейних характеристиках населення, що виявляється, зокрема, у розриві між частками жінок і чоловіків, які перебувають у шлюбі, а також у зростанні кількості овдовілих осіб у суспільстві за рахунок жінок;
- масова свідомість продовжує залишатися налаштованою на збереження патріархатного типу сімей із завищеними очікуваннями на адресу чоловіків, хоча й виявляє готовність сприймати гендерно-рольовий розподіл певних обов’язків у сім’ї на паритетних засадах;
- залишається традиційною гендерна сегрегація у сучасних українських сім’ях, що виявляється, зокрема, у значно більшій завантаженості жінок порівняно з чоловіками у сфері виконання обов’язків хатньої роботи та догляду за дітьми;
- поширені у суспільстві гендерні стереотипи свідчать про те, що сучасні гендерні відносини перебувають у стані певної трансформації, зумовленому розвитком загальної політичної й соціально-економічної ситуації у країні, а тому ті суперечливі тенденції, що спостерігаються в інституті сім’ї, потребують додаткового вивчення їх як феномена перехідного періоду.

Література

1. *Паніна Н.* Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. — К., 2006.
2. *Оксамитна С.* Динаміка сімейного стану та складу сім’ї // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. — К., 2004. — С. 73–80.
3. *Фогт Н.* Формування демографічного потенціалу як передумова реалізації європейського вибору України. — <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20050115&n=1-2&y=2005>.
4. Державний Комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2004 рік. — К., 2005.

5. Дані Державного Комітету статистики України, 2006 р. (не опубліковані на момент здачі статті до друку).
6. <http://www.rambler.ru/news/world/statistics/9536122.html>.
7. Гендерний аналіз українського суспільства. — К., 1999.
8. Дані Державного комітету статистики України, 2007 (не опубліковані на момент здачі статті до друку).
9. Основи теорії гендеру : Навчальний посібник. — К., 2004.
10. Звіт про результати соціологічного дослідження “Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві”, проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення та за фінансової підтримки Програми рівних можливостей ООН, 2006 р. (не опублікований на момент здачі статті до друку).
11. *Бондаревська В.М.* Гендерний паритет у сім'ї: соціально-психологічні засади // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5–7 грудня 2002 р.). — К., 2002. — С. 28–30.
12. *Лавріненко Н.* Гендерний аспект соціально-економічного статусу // Українське суспільство–2003: Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. — К., 2003. — С. 97–105.
13. <http://mama.kharkov.ua/posobie/posobie.php>.
14. http://www.obolonrda.gov.ua/poslugi/gromagyanam/dopom_3.html.
15. http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=63660&cat_id=53608.